

Araştırma Makalesi / Research Paper

ŞOR TÜRKLERİ ATASÖZLERİNDE HAYVAN KÜLTÜ

Atilla BAĞCI*

Öz

Atasözleri toplumu doğrudan etkileyen sözlü kültürün bir türü olup, ait olduğu halkın, asırlara dayanan yaşanmış olaylar sonucunda kazanmış olduğu doğru hüküm cümleleridir. Hayatın her alanına ışık tutan atasözleri halkın kültürü, iktisadi yapısı, dünya görüşü, toplumun sosyal ilişkileri ve daha birçok alana dair önemli bilgiler taşırlar. Atasözleriyle kuşaktan kuşağa aktarılan kültür kodları halk kültürünün yaşamasını temin etmektedir. Yetişkinler genç kuşakları hayata hazırlarken, onlara eğitim verirken atasözlerinden maksimum seviyede faydalanırlar. Bu çalışmada Şor Türklerinin yaşantısında büyük öneme sahip ve kült hâline gelmiş hayvanların varlığı incelenmiştir. Rusya Federasyonu sınırları içinde Kemerovo Bölgesinde yaşayan Şor Türkleri resmî Hıristiyan Ortodoks olmalarına rağmen özünde Şamanizme bağlı bir Türk boyudur. Şamanizm inancına ait birçok unsur, özellikle avcılıkta yansımaları bulmuştur. Tarih boyunca yaşamlarını avcılık, balıkçılık, bitki toplayıcılığı, tarım ve cüzi oranda madencilik-demircilikle sürdürmüş oldukları tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Avcılık dinî bakış açısından çok önemlidir, hatta Şor Türkleri için “Avcılık din, din de avcılıktır” denilmektedir. Bunun için de avcılar av öncesinde ve av sonrasında birtakım dini ritüeller icra etmişlerdir. Şor Türkleri sürekli olarak yakın şekilde ilişki içinde oldukları at, köpek, koyun, keçi gibi evcil, geyik, ayı, kurt, tilki vb. gibi yabani hayvanlar ve kuşlardan azami düzeyde istifade etmişlerdir. Bahse konu hayvanların olumlu ve olumsuz özelliklerinden

Geliş Tarihi/ Date Applied: 02.02.2019

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 13.07.2020

Makalenin Künyesi: Bağcı, A. (2020). “Şor Türkleri Atasözlerinde Hayvan Kültü”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 319-346.

DOI: 10.24155/tdk.2020.151

* Dr., Halk Bilimci, Araştırmacı atilla_bagci@hotmail.com.

ORCID ID: 0000-0002-8702-531X

faydalanmışlardır. Tayga - bozkır kültüründe iktisadi ve dinî bakımdan kült olmuş bazı hayvanların o halk için her bakımdan ne kadar önemli olduğu Şor Türklerinin atasözlerinde açık şekilde görülmektedir. Özellikle at, kurt, kuş ve geyik Türk mitolojisi ve sosyo-kültürel hayatının merkezinde bulunmaktadır. Hayvan kültü Şor Türklerinin sözlü kültürünü, özellikle de atasözlerini çok zenginleştirmektedir. Şor Türklerinin atasözlerinin incelenmesi neticesinde birçok atasözünün hiç değişmeden Anadolu'da Türk kültüründe de var olduğu görülmektedir.

Anahtar sözcükler: Türk, Şor, Kam (Şaman), Ülgen, Kудay, folklor, kültür, mit, atasözü, avcılık.

Animal Cult In The Proverbs Of The Shor Turks

Abstract

Proverbs are a type of oral culture that directly affect society, and are wise sayings that the people to whom they belong have gained as a result of experiences that date back centuries. Proverbs shed light on all areas of life and carry important information about a people's culture, economic structure, worldview, societal relations and many other areas. Cultural codes passed down from generation to generation by proverbs ensure the survival of folk culture. Adults make maximum use of proverbs as they prepare the younger generations for life and educate them. This study examines the existence of animals that have become cults and have been of great importance in the life of the Shor Turks. Although the Shor Turks living in the Kemerovo region within the borders of the Russian Federation are officially Christian Orthodox, they are essentially the offspring of Turkic shamanism. Many elements of this shamanism have found their reflection, especially in hunting. Hunting is very important from a religious point of view for the Shor Turks, It is said that "hunting is religion, religion is hunting". For this purpose, hunters performed a number of religious rituals before and after the hunt. Shor Turks are constantly in close proximity to horses, dogs, sheep, goats, and other domesticated animals as well as deer, bears, wolves, foxes, etc. As such, they have made maximum use of wild animal and bird imagery. They have benefited from the positive and negative characteristics of these animals. In taiga - steppe culture - it is clear in the proverbs of the Shor Turks how important some animals are culturally, economically, and religiously to the people. Of special importance at the center of Turkish mythology and socio-cultural life are horses, wolves, birds and deer. Especially the proverbs enrich the oral culture of the animal cult of the Shor Turks. As a result of the study of the proverbs of the Shor Turks, it is seen that many proverbs also exist in Turkish culture in Anatolia, unchanged.

Keywords: Turkish, Şor, Kam (Shaman), Ülgen, kудay, folklore, culture, myth, proverbs, hunting.

“Sözlü edebiyat eserleri, halkın tarihi geçmişini ve o halkın etno-kültürel olarak komşu halklarla olan ilişkilerini, etnik ideallerini, dillerinin zarafetini yansıtmaktadır. Orta Asya ve Güney Sibiry halklarının tekrar edilemeyen ve kendine özgülüğe sahip olan şiirinin güzelliğini ve zarafetini değerlendirebilmek, bunu anlayabilmek her Avrupalının kârı değildir.” B. Y. Vladimirtsov

Sözlü kültürün bir türü olan atasözleri, diğer türlerden bazı noktalardan farklılıklar gösterirler. Bilmece, sayısmaca, fikra, menkıbe, alkış-kargış, halk hikâyesi, masal, efsane ve destan gibi sözlü kültür ortamında yaratılmış edebiyat türleri, icra edildikleri ortama, icracısına ve icra amacına göre değişkenlik gösterebilir, bu değişiklik şekil ve içerik bakımından olabilir. Bir anlatı kısaltılabilir ya da eklemelerle uzatılabilir, içeriğindeki olay örgüsünde değişimler meydana gelebilir, icra amacında farklılaşma olabilir. Bütün bu değişikliklerin olduğu her icra halk bilimi bağlamında orijinal bir icra olarak kabul görmektedir. Bir hikâye bağlamına göre hiciv amaçlı icra edilirken, eğitim ve ders vermek amacıyla da icra edilebilir.

Ana hatlarıyla hem şekil hem de anlam bakımından zaman ve mekâna ya da icracısına göre değişiklik gösteren türlerden biri de atasözleridir. Atasözleri uzun tarihî süreçte deneyimler, yaşanmışlıklar ve toplumsal ortak akıl süzgecinden geçerek doğmuş, kısa, ahenkli, özlü ve doğru hüküm ifadeleri olup, toplum tarafından ortak olarak kullanılan kalıplaşmış klişe sözlerdir (Çobanoğlu, 2004: 21). Türkçede “sav” olarak da adlandırılan atasözleri bir toplumun duygu, düşünce, inanç ve kültür yapısını yansıtır; ait olduğu halkın en erken dönemine, düşünce dünyasına, tarihine ve teşekkül sürecine dair bilgileri ihtiva etmektedirler.

Atasözleri bir nevi sözlü kültürün matematiksel formülleridir. Atasözlerinin özü ve taşıdığı değer yargıları söyleyene veya zamana göre değişkenlik göstermez. Örneğin, “Soğukla tartışırsan kulağın gider, hâkimle (başkan, yönetici) tartışırsan başın gider.” atasözünün taşıdığı mana ve verdiği mesaj söyleyene veya söylendiği bağlama göre farklı anlamlara işaret edebilir. Ya da “Ev alma, komşu al.” atasözünün kelimelerinin yerini değiştirmek veya kelimelerden birinin eş anlamlısıyla değiştirmek mümkün değildir, yani “Komşu al, ev alma.”, “Apartman alma, komşu al.” şeklinde yapılacak bir değişiklik atasözünü atasözü olmaktan çıkartacaktır. İfade edildiği gibi atasözlerini ne şekil ne de muhteva bakımından zaman veya mekâna bağlı olarak değiştirmek, tadil etmek söz konusu değildir. Bu da atasözlerinin, tür olarak olmazsa olmaz kaidelerindedir.

Bu bakımdan atasözleri kesinlikle değiştirilemeyen, halkın yaşantısı ve yapısını genellikle olumlu yönde düzenlenmesini öğütleyen, istisna oluşturu-

ran bazı atasözleri hariç,¹ hem tarihe dair bilgiler barındıran hem de geleceğe ışık tutan, doğrulukları kanıtlanmış sözlü kültürün ürünü olan yasalar-
dır. Atasözleri hem bireysel hem de toplumsal bağlamda geçerli hükümleri
vaaz ederler, yani bireyden hareket ederek bütün topluma yayılır.

Atasözlerinin teşekkül zamanını ve eskiliğini tespit etmek elbette mümkün değildir ancak bazı atasözlerinin taşıdığı hükme bağlı olarak teşekkül tarihleri hakkında hüküm yürütmek mümkün olabilir. Örneğin, “Mühür kimdeyse, Süleyman odur.” atasözünün tarihi konusundaki tahminler hemen iki tarihî kişiliği akla getirmektedir: Kral-Peygamber Hz. Süleyman ve Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman ancak bu göreceli bir tahmin olur, zira atasözünün taşıdığı hüküm ve gerçeklik tarihin her dönemindeki en yüksek yöneticiyi işaret etmektedir, buradaki isimlere bakarak bu atasözünün bu tarihi kişiliklerin döneminde ve onların etkisiyle oluştuğunu söylemek doğru olmayacaktır. Bu konuda Çobanoğlu şu tespiti yapmıştır: “Atasözlerinin bir anlamda insanlığın tarih öncesi en karanlık çağlarına kadar uzanan bu eskiliği, onun kaynağı hakkında tarihsel dönemde yapılan çalışmalar konusunda tam bir neticeye varılmasını engellemiştir denilebilir.” (Çobanoğlu, 2004: 3).

Atasözleri ilk insan topluluklarının hem kendileri hem de içinde buldukları doğa ile iletişime geçtikleri, kendisi, içinde bulunduğu muhit, karşılaştığı olaylar ve varlıkları yorumlamaya, anlamlandırmaya başladığı dönemde teşekkül etmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanlık tarihine ışık tutan mitlerle birlikte atasözleri de sözlü edebiyat türü olarak kültürlerin şekillenmesine ışık tutmuştur.

“Mitlerin nasıl insanoğlunun yeryüzündeki macerasını kaostan kosmosa geçiş aşamasından ele alıp yeryüzündeki kültürel süreçlerin düzenlenmesindeki iş gören kutsal ve adeta ilkel toplumların ansiklopedileri mahiyetindeki anlatılarıysa, atasözleri de bu tür bir toplum hayatı içinde yaşayan bireyin okulu ve yeryüzünde yaşama kılavuzu veya el kitabı niteliğinde teknik bir gerekliliğin sonucu oluşmuş sosyal ve kültürel düsturlardır. Bu nedenle atasözlerinin, mitlerle eş zamanlı ve belki de onlardan daha önce oluşmuş en eski edebî tür olduğunu söyleyebiliriz.” (Çobanoğlu, 2004: 2).

Atasözlerine dair daha detaylı bilgiye ulaşmak için alanda yapılmış bazı çalışmalara başvurmak mümkündür.²

1 Bu tür atasözlerinin teşekkül ettiği şartlar ve bağlamına göre değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.

2 Atasözleri üzerinde yapılmış birkaç çalışma şunlardır: Hamdi Akverdi (1940), *Halk İçin Atalar Sözüne Tatbik Edilmiş Ruhî Bilgiler*, İst., Güven Basımevi; Mustafa Nihad Özön (1956), *Türk Atasözleri*, İst., İnkılap Kitabevi; Ö. Asım Aksoy (1965), *Atasözleri ve Deyimler*, Ankara, TDK (ve diğer çalışmaları); Aydın Oy (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İst., Türkiye İş Bankası Yayınları; İhsan Kurt (1991), *Türk Atasözlerine Psikolojik Yaklaşım*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları; Türker Acaroğlu (1992), *Türk Atasözleri*, İletişim Yay., İst., (aynı araştırmacının diğer çalışmaları); Özkul Çobanoğlu (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, AYK AKM; Metin Yurtbaşı (2013), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, ex-cel-lence publishing, İstanbul, vd.

Bu çalışmada tahlil edilen konu esas itibarı ile hayvancılık kültürüne mensup Şor Türklerinin atasözleri ve bu atasözlerinde hayvan kültürünün mevcudiyeti ve önemidir. Ayrıca, evcil ve yabancı hayvanların Şor Türklerinin bireysel ve toplumsal yaşamlarına olan etkilerinin atasözlerinde yansımaları üzerinde durulmuştur. Ancak makale konusuyla ilgili olması bakımından Şor Türkleri hakkında tanıtıcı kısa bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Şor Türkleri, Rusya Federasyonu sınırları içinde 85° - 90° doğu boylamları, 55° - 60° kuzey enlemleri arasında bulunan Kemerovo bölgesinin güney kısmında Kondom, Mrassu ve Tomsk nehir yatakları arasında yer alan coğrafi bölge meskûndurlar. Kemerovo bölgesinin doğusunda Krasnoyarsk, batısında Novosibirsk, güneyde Novokuznetsk ve kuzeyde Tomsk şehirleri bulunmaktadır. Şor Türklerinin bir kısmı da Hakasya Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Şor Türkleri “Kuznetsk (Demirci) Tatarları” adıyla da tanınmaktadırlar, demir madeni işleminde mahir oldukları için bu adla tanınmışlardır. Ayrıca “Tatar Kiji”, “Mrastsı (Mrassu Tatarları)”, “Kondomtsı (Kondom Tatarları)” adlarıyla; kendi dillerine göre “Şor”, “Şor Kiji”, “Tatar Kiji”, “Ku Kiji”, “Mrass Kiji” gibi adlarla da bilinmektedirler (Bağcı, 2011: 1).

1604 Tomsk şehrinin kurulmasından sonra *Kuznetsk Tatarları*, Rus Çarlık Devleti sınırlarına dâhil edilmesi gereken bir grup hâline gelmiş, defaten yapılan baskı ve akınlar sonrasında 1616 yılında Rus Kazaklarının raporlarında “*Kuznetsk Tatarlarının Çar'ın devletine yasak (vergi) ödeyeceklerine, Çar'a sadakatle hizmet edeceklerine ant verdikleri, sadakatle hizmet edip, devlete yasak ödeyecekleri*” yazılmıştır (Potapov, 1936; Bağcı, 2011: 6).

Araştırmacılara göre Şorlar köken bakımından domine olan Türklerle, Samodiy, Ugor, Ket, Yenisey ve kadim Türk gruplarına dâhildirler ve Kuzey Altaylılarla da benzerdirler (Kimeyev, 1989: 11; Bağcı, 2011: 10). XX. yüzyılda etnograflar ve tarihçiler tarafından yapılan araştırmalarla Şorların etnogenez ve etnik oluşum süreçleri incelenmiştir. Bu araştırmalar sonucunda etnograf V. M. Kimeyev yaklaşık 10 tane bölgesel Şor boyu tespit etmiştir: orman-step grubunda *Nijnekondom*, *Nijnemrassu*, *Verhnemrassu*, *Mundıbaş* ve *Antroposkaya*; dağlık-tayga grubuna *Verhnekondom*, *Pızassk*, *Verhnemrassu*, *Koburzinsk* ve *Srednemrassu* (Kimeyev, 1989:152-154; Bağcı, 2011: 8).

Şor Türklerinin sayısı 2002 yılında yapılan Rusya Federasyonu genel nüfus sayımına göre ise 13957 kişi olarak tespit edilmiştir (Bağcı, 2011: 13).

Şorların konuştuğu dil Şor Türkçesince “*Tatar Til, Şor Til*”dir.³ Şor Türkçesi günümüz modern dil bilimi sınıflandırmalarına göre Türkçenin Doğu Hun kolunun Uygur-Oğuz grubunun Hakas alt grubuna dâhil edilmektedir (Tannagaşeva - Aponkin, 1993; Aça, 2018) Şor Türkçesinin genel Türk dili içindeki yeri üzerinde G. J. Ramstedt, S. Samoyloviç, N. A. Baskakov, R. R. Arat, Benzing, K. H. Menges, T. Tekin gibi dil bilimcilerin durdukları görülmektedir (Aça, 2018). Şorlar dil olarak tarih öncesi devirlerde Ket dili ve Obsk-Uygur dilleriyle ilişki içinde olmuş; erken Türk döneminde de İrani dillerle, biraz daha geç dönemde ise Moğol diliyle etkileşim içinde olmuş; günümüzde de Rusça, Gorno-Altay ve Hakas Türkçesiyle aktif bir ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Şor Türkçesinin *Kondom* ve *Mrassu* olmak üzere iki temel dialeği ve her birinin de kendi alt ağız sistemi mevcuttur:

a. Kondom dialekt grubuna: Aşaevsk alt ağızıyla Nijnemrassk, Mundibaşk (Kalarskiy), Antropovsk, Verhnekondomsk, Pızassk ağızları;

b. Mrassu dialekt grubuna: Nijnemrassk, Tomsk, Srednemrassk, Kobirzinsk ve Ortonsk alt ağızıyla Verhnemrassk ağızları girmektedir.

Şor Türkçesinin iki ağız sistemi olan Kondom ve Mrassu aynı zamanda Şor destan geleneğinin de iki ayrı gelenek merkezidir. Şor Türklerinin hareketliliği ve gezginliği sayesinde günümüzde bu ağızlar birbirleri ile yakınlaşmakta ve aralardaki farklar yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır (Bağcı, 2011: 19).

Şor Türklerinin tarih boyunca geçim kaynakları madencilik-demircilik, avcılık, balıkçılık, arıcılık, hayvancılık, tarım ve yenilebilir meyve ve kök toplayıcılığı olmuştur. Hem evcil hem de yabancı hayvan avı ekonomik bakımdan önemli bir faaliyet alan olmuştur. Şor Türkleri, özellikle avladıkları kürkleri değerli hayvanlarla Rus devlet bütçesine önemli bir katkı yapmıştır.

İnsanlar ilkel dönemlerden itibaren içinde buldukları çevreyi tanımaya, gördükleri varlıkları adlandırmaya ve anlamlandırmaya, onlara göre kendilerine konum tespit etmeye çalışmışlardır. Yaşadıkları tabiat olaylarını içinde buldukları şartlara göre yorumlamayarak dünyevi ve dinî tasavvurlarını oluşturmaya çabalamışlardır. Bu sırada karşılaştıkları

3 Şor dili (Türkçesi) Türk dil ailesinin bir üyesidir. Şor dili hakkında bkz: W. V. Radlov. *Obraztsi Narodnoy Literaturi Turkskih Plemen, Jivuşih v Yujnoy Sibiri i Cungarskoy Stepı*, cilt. I, Spb., 1866; V. I. Verbitski. *Slovar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiya Turkskogo Yazıka*, Kazan, 1884; *Altayskiye İnorodtsı*, Moskova, 1893: 26- 42 ve 206-208; *Gramatika Altayskogo Yazıka*, Kazan 1869; A. N. Samoyloviç. *Nekatorıye Dopolneniya k Klassifikatsii Turetskih Yazıkov*, Prg., 1922; P. T. Ivanov. *Sibirskiye Turki ih Nareçiya*. Tomsk, 1927; S. Y. Malov. *Oçöt o Komandirovke v Tomskuyu Guberniyu*, İzvestiya Russkogo Komiteta dlya İzuçeniya Sred. i Vost. Azii, No: 9, 1909; A. M. Suhotn. *K Probleme Natsionalno-Lingvistiçeskogo Rayonirovaniya v Yujnoy Sibiri. Kultura i Pismennost Vostoka*, kng. VII - VIII, Moskova 1931; Totosev. *Şor Tilinin*, ç. I i II. Uçebnik Şorskogo Yazıka Dlya Naçalnoy Şkoli. Gramatika i Pravopisaniye. Novosibirsk 1933; A.Kuzurgasev. *Sortilinin*, Novosibirsk 1935.

hayvanları da aynı şekilde tanımaya, kendilerine olan zararlarına veya yararlarına göre sınıflandırmaya yönelmişlerdir. Bu yönleşte bazı hayvanlar tabu olmuş ve kültleşmiş; bazı hayvanlar uğursuzluk getiren olarak görülürken, bazıları da kutsanmıştır. Bu yorumlama ve sınıflandırma da elbette ilkel insanlar hayvanlardan elde ettikleri ekonomik girdilere göre hareket etmişlerdir. Evcilleştirebildiği hayvanlar onların ekonomik yaşamlarına doğrudan olumlu değer katmış ve bu katma değerle de refahlarında iyileşme görülmüştür. Özellikle vahşi hayvanların kendilerine ve sahip oldukları hayvanlarına zarar vermesi nedeniyle onlara karşı olumsuz bir bakış açısı gelişmiştir.

Şor Türkleri de tarih içinde daimi olarak hayvanlarla yakın ilişki içinde olmuşlardır. Şor Türklerinin hem ekonomik hem de kültürel hayatında evcil ve yabancı hayvanlar önemli bir yer tutmuştur. Hayvanların olumlu ve olumsuz özelliklerini gözlemleyerek kendilerine hayat düsturları oluşturmuşlardır. Yani içinde buldukları coğrafi şartlar ve iklim koşulları nedeniyle günlük sosyal ve iktisadi yaşantısının en önemli unsurlarından biri olan hayvanların birçok özelliği, onların yaşam felsefesi ve dünya görüşünün oluşmasında büyük rol oynamıştır.

Bu noktada Şor Türklerinde avcılık ve yabancı hayvan avcılığı hakkında bilgi vermek, konuya bağlı olarak bazı hayvanların taşıdığı önemin açıklanması açısından konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Avcılık, Şorların ekonomilerinin % 75 ile % 90'lık bir bölümünü oluşturmaktadır (Mirotvortsev, 1911: 25; Bağcı, 2011: 29).

Şorlar yabancı hayvan avcılığında mahirdirler; avcılık Şorların dünya görüşlerinin, kültürel kodlarının ve eski dinî inançlarının izlerini taşımaktadır. Şorlar XX. yüzyılın ortalarına kadar yılın her mevsiminde yabancı hayvan avı yapabilmekte olup bununla yaşantılarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Şorların yabancı hayvan avı, avladıkları hayvanlar, kullandıkları av usulleri ve av zamanları dinî ritüeller bağlamında kutsallık kazanmıştır.

Şorlar için yabancı hayvan avcılığı sonradan edinilmiş bir uğraşı olmayıp temelinin günümüzden 4 bin yıl öncesine dayandığını, Minusinsk deresinde Afanasyev dağı yakınında Batena köyündeki kazılardan çıkan kalıntılar, anılan havalide avcılık yapıldığını göstermektedir (Miller, 1787: 457-462; Teplouhov, 1927; Bağcı, 2011: 22). Buralardaki kazılarda çok miktarda kayalardan ve kemiklerden hazırlanmış av silahları bulunmuştur. Taşlardan yapılan silahlar yontularak ve parlatma tekniği ile yapılmıştır; Şorlar da bu yapının içindedir.

Sibirya yabancılarının örf ve adet hukuku kitabında Kuznetsk bölgesi yerlilerinin adetleri bölümünde şöyle yazılmaktadır: “(Şorlar) yabancı hayvan avına, ekicilik ve hayvancılıktan daha fazla meyilleri vardır ki, köylüler arasında yaşayanların büyük çoğunluğu av yapar ve bundan dolayı hemen hepsi silahla çok iyi şekilde hareket edebilir” (Samokvasov, 1876:7; Bağcı, 2011: 22).

Şor Türklerinde avcılığın ne kadar eskiye dayandığı, onların benimsediği avcılık yaşam tarzının yansımalarıyla yüklü olan folklor ürünlerinde görülmektedir. Gelişen hayvancılık ve avcılık Şor destan metinlerinde de yansımaları bulmuştur. N. P. Direnkova, Şor epik anlatılarında Han’ın sayısız hayvan sürüleri olduğunu, onun hayvanlarının miktarının gökyüzündeki yıldızlar, nehirdeki çakıl taşları ve taygadaki kayaların sayılarıyla ancak kıyaslanabildiğine dikkat çekmiştir.

“Halk kara bir tayga gibi, hayvanlar çakıl taşları gibi durur.”

“Ak tashılın eteğinde beyaz yumurtalar gibi sığır durur. Halkı ak sığırlarının sayısını bilmeyen bir han yönetirmiş.”

“Hesabı bilinmez hayvan durur, sayısı bilinmez halk yaşar. O halkın yaşamasına dünya yetmezmiş, ak malın yayılmasına otlar yetmezmiş.” (Direnkova, 1940: XXIX; Bağcı, 2011: 25)

Şor anlatmalarının kahramanları “ok ve yayı ile yabancı hayvan avlayan avcılardır” (Potapov, 1936). Şorlarda avcılık temel iktisadi uğraşıdır; erkekler yabancı hayvan avı yaparken, kadınlar ve çocuklar ise yabancı bitki kökleri ve meyve toplamakla uğraşırlar.

Temel geçim kaynağı olan yabancı hayvan avına erkek çocukları oldukça erken yaşlarda götürülerek, geleceğin mahir avcıları bu şekilde yetiştirilmektedir. Babalar, çocuklarını 16, hatta daha da erken 12, 14 yaşlarında avcı arteline (grup) dâhil ederek ava götürmektedir. Şorlar 2-6 kişiden, daha çok yakın akrabaların katılımıyla avcı artelleri oluşturarak ava gitmektedirler.

Şorlarda *sorug* (av mevsimi) genel olarak sonbaharda başlar ve kış mevsimini de içine alır; bu elbette ki, yılın diğer dönemlerinde av yapılmadığı anlamına gelmez. İlkbaharda, yaz mevsiminde de çeşitli yabancı hayvan avı yapılmaktadır.

Avcılık, Şorların inanç ve yaşam tarzlarıyla iç içedir; bir nevi avcılık onların dinleri, dinleri de avcılıktır. Kamlık inancına ait birçok unsur avcılıkta yansımaları bulmaktadır. Şorların tasavvuruna göre ruhlar, yani dağ, orman ve su “iyeleri”, avcıların avdaki başarılarını doğrudan etkilemektedir. Başarılı bir av için ruhların memnun edilmesi gereklidir. Bu inanç gereği olarak da Şorlar avcılıkla bağlantılı olarak, avda ve öncesinde

birtakım ritüeller icra ederler. Onların tasavvuruna göre dağın, ırmağın ve tayganın var olan çok sayıdaki ruhları insanların yaşantılarını etkilemekte ve yön vermektedirler. Bundan dolayı da anılan “ruhlar-iyeler”e Şor insanı tarafından büyük saygı gösterilmektedir. Ayrıca avda başarı sağlayacağına inandıkları özel “av ruhları” vardır (Bağcı, 2011: 24).

Şor avcılarının av malzemelerinde dinî inançlarını yansıtan unsur ve elementler görülür, yabancı hayvan avcılığı dini öğeler bakımından çok zengindir. Şorlar için bizzat avcılık kutsal sayılır, bir nevi dinî vecibedir. Avcılıkla, av gereçleriyle alay edilmez. Avcılar, ava giderken temiz olmaya özen gösterirler; av arifesinde kadınlarıyla cinsel ilişkiye girmezler (Potapov, 1936; Bağcı, 2011: 26).

Şor avcıları bereketli bir av için *od eezi*'ye (ateşin ruhu) sunu verirler; ateşe yağ atarlar çünkü yağı sever. Ateşe sunuda bulunurken şöyle yönelirler:

Otus pastu ot ene - Otuz başlı ateş-ana

Altın tondu ot ene - Altın kürklü ateş-ana.

Bu şekilde “od eezi”nin⁴ (ateşin iyisi/ruhu) hoşnutluğunu kazanmaya çalışırlar (Potapov, 1936). İlk başlarda geyik, mus, maral, karaca gibi büyük toynaklı yabancı hayvan avcılığı, daha sonraları ise sincap, samur, tilki, kolonok⁵ su samuru, kakım⁶ gibi kürkleri değerli hayvan avcılığı da yapmışlardır.

Sosyologlar Şor Türklerinin dinî inançlarını, geleneksel ve formal dini yapı olmak üzere iki pencereden incelemektedir (Barannikov - Mantronina, 2004: 102-107). Sosyologların düşüncelerine göre geleneksel din, “*ilk örnek (primitif) formlardan dünya dinlerini doğuran geleneksel toplum için çok karakteristiktir*” (Barannikov – Mantronina, 2004: 102). İkinci ise “*dini yaşam tarzının, törensel tarafının yerine getirilen dinsel ve inanç sorunlarına karşı derin kayıtsızlıkların ortaya çıkışı şeklidir*” (Brannikov – Mantronina, 2004: 103).

Çarlık Rusya'sı, Güney Sibirya ve Altaylar bölgesini ele geçirdikten sonra Ortodoks Kilise vasıtasıyla bu havalide misyonerlik faaliyetlerine yönelmiş ve önem vermiştir. Kamlık inancına mensup bölgenin sakinlerini Ortodoks Hristiyan yapmak için gerekli her şeyi yapmıştır. Altay'ın Türk dilli nüfusunun kuzey yerel grupları Şor etnosuna girmektedir: Nijnekon-dom, Nijnemrassu, Verhnetomsk, Antrops, Mundibaş ve bu gruplar Rus

4 Şor Türklerinin dinî tasavvuruna göre birçok şeyin “eezi” (ruhu vardır): dağı, ormanın, suyun, ateşin vb. gibi. Bu ruhlar sunularla memnun edilirse, onların iyilikler verdiklerine, hiddetlenilirse de kötülükler musallat ettiklerine inanılmaktadır.

5 Sansargillerden kürkü değerli vahşi bir hayvandır.

6 Sansargillerden yazın esmer kırmızı, kışın beyaz renkli, kürkü değerli, etçil hayvan.

kültürü, yani halk Ortodoksluğunun etkisine giren ilk gruplar olmuştur. Rusların ilerlemeleri ağırlıklı olarak Sayano-Altay Dağlık bölgelerinin güney ve güney-doğu istikametinde olmuştur (Arzütov, 2002: 193-200; Bağcı, 2011: 57).

XIX. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Rus Ortodoks Kilisesinin misyonerlik faaliyetleri devletin resmî politikasının ana çizgilerinden biri olmuştur. 1820 yılında Altay Ruhani Misyonerliği kurulmuştur. Şorlar da bu misyonerlik kuruluşunun çalışma alanına dâhil edilmiştir. Bu misyonerlik kuruluşuna bağlı olarak Kuznetsk bölümü, Kuzedeyevsk bölümü (1857 yılında açılmıştır), Kondom bölümü (1878), Mrassu bölümü (1878), Kuznetsk bölümü Matursk kampı (1882), Spass bölümü (1887) Tarabinsk bölümü (1911) alt birimler kurulmuştur.

Dağlık Şor ülkesinde Altay Ruhani Misyonerliğinin faaliyetlerinin durdurulmasından sonra köylerde vaftiz geleneğini köylüler kendileri uygulamışlardır. Bu şekilde Ortodoksluk inancı Şorların resmî inançları hâline gelmiştir. Ortodoksluk, Şorların geleneksel kültürünün bir parçası olmuş, vaftiz etme de Şor etnosunun kültüründe bir gelenek hâlini almıştır. Bu şartlar içinde Kamlık inancı gelenekleri 1970’li yılların ortalarına kadar var olmaya çalışmıştır (Kimeyev, 1989: 57; Bağcı, 2011).

Bütün bu faaliyetlere karşın Şorlar Tanrı Ülgen⁷, Umay ve Erlik’e olan inançlarını terk etmemişlerdir. Onların dünya görüşüne göre “Ülgen Çer” (Ülgen’in dünyası), “orta dünya” ve “kötü ruhların dünyası” olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ülgen’in dünyasının 9 kat olduğu, 7. katta ay ve yıldızlar, 8. katta güneş ve 9. katta da Ülgen’in kendisinin yaşadığına inanılmaktadır; yer altı dünyası da Erlik ve avnesine aittir.

Şu noktayı belirtmek gerekir ki, hem Şor Türkleri hem de başta Hakas Türkleri başta olmak üzere diğer bazı Türk zümreleri Çarlık Rusya’sı tarafından vaftiz edilerek Ortodoks yapılmalarına rağmen özünde Kamlık inancı ve geleneklerini tamamen terk etmemişlerdir. Şor Türkleri teoride Hristiyan olmuş, pratikte ise Kamlık inancını korumuşlardır. Onlar dualarında ve ayinlerinde İsus Hıristos’a (İsa) değil, daha çok Kuday’a yönelmişlerdir, yönelmektedirler. Yukarıda ifade edildiği üzere günlük yaşantılarında, ekonomik faaliyetlerinde Hristiyanlık akidelerinden ziyade Kamlık inancının ritüelleri baskındır. İsus Hıristos veya azizlerle ilgili olarak sözlü kültüre hemen hemen hiçbir şey yansımamışken, özellikle atasözlerinde “Kuday” ve “ayna” (kötü ruh) sıkça konu olmuştur:

7 Ülgen’e Kamlık inancına mensup Güney Altaylı kabileler Kuday, Moğolistan’da yaşayan Soyotlar Kayra Kan, diğer Altay Türkleri Kayra Han/Kan, Tengere terimlerini kullanmaktadırlar. İbrahim Sarı, *Türklerin İnanç Sistemi*, 2017.

- *Kudayga la ijenseň, kurug kalarziň!* - (Çalışmadan) Sadece Kuday'a güvenirsen, mahrum kalırsın (bir şey elde edemezsin).

- *Kuday pergen çolınaň, şık polbassiň!* - Kuday'ın verdiği (kader)den kaçamazsın!

- *Susçeň nekke Kuday, müüs perbença!* - Tos vuran ineğe Kuday boynuz vermez!

- *Kudaydiň salganı şala parbas!* - Kuday'ın saldıdığı (belirlediği) mutlak varır (gerçekleşecektir)!

- *Kuday üş çırgal salgan: Tugan kelgende, Alışkanda, Öl-parganda!* - Kuday, insana üç şölen vermiş: Doğumda, Evlilikte ve Ölümde!

- *Kiji kargalanganı – çer üstünde, Kuday kargalanganı – çer altında!* - Kişinin kargışı – yer üstünde, Kuday'ın kargışı – yer altında!

- *Kudayıň seni pektenzin!* - Kuday seni pekleştirsin (güçlendirsin)!

- *Çabal kiji, çarım ayna!* - Kötü kişi, yarım ayna (kötü ruh)!

- *Aga ayna da teň ebes.* – Ona, ayna bile denk değil (zalim kişi hakkında).

- *Ayna karagınıň odın korukça, Anaň aara körünmen çörçä.* – Ayna, göz ateşinden korkar çünkü kendini görmeden yürür.

Kamlık inancına ait unsurların sadece atasözlerinde değil, Şor Türklerinin kültürünün her noktasında etkin olduğu görülmektedir. Bu da resmî kararlar ve uygulamalarla halkın inancının teoride değiştirilebileceği, ancak pratikte ise bizzat halk istemezse pek mümkün olmadığını kanıtıdır. Zira Şor Türklerinin dünya görüş ve inanç yapılarını şu şekilde tanımlamak yanlış olmayacaktır: *ruhu Kamlık, bedeni Hristiyanlıktır.*

Şor Türklerinde Kamlık inancının, özellikle Sovyetler Birliği döneminde sönük kalmasının nedeni olarak onların Hristiyanlığı benimsemeleri değil, resmî kolluk güçlerinin Kamlara ve bu inanca sahip olanlara birtakım baskılar uygulamalarıdır. Zira Kamlık inancı Şorların günlük yaşantılarının veya kültürlerinin bir detayı, bir yan unsuru olmayıp, bizzat onların yaşam tarzını ve kültürlerini oluşturan, ona şekil veren ana unsurdur. Kamlık inancı atalar kültüründen intikal eden bir mirastır. Müstakbel Kamlar, Kam atalarının ruhları tarafından bu bağışa layık görülürler, yani atalarının ruhlarıncı Kam adayları olarak seçilirler, daha doğru ifadeyle Kamlık, kişinin isteği dışında ruhlar tarafından belirlenen müstakbel Kam'a tevdi edilen bir istidat, bir vazifedir. Altaylılar ve Şorlar, Kamlık bağışını/davetini “dedeler etkiledi” (Anohin, 1924: 36) veya “ruh girdi”, “*tös bazıp-jam*” – (bastı - Altaylılar) ve “*tös pazıp-çam* (Şorlar)” terimleriyle ifade etmektedirler (Verbitski, 1870: 63; Bağcı, 2011: 58).

Kamlık geleneğinde ruhlar tarafından Kam adayı olarak seçilen kişi hastalığa tutulmaktadır; bu hastalık bir tür histeri ve esrimedir. Kamlık hastalığının günlerce, aylarca hatta yıllarca sürebileceği ifade edilmektedir. Doktor Araviyski tarafından yapılan çalışmada Şorlarda Kamların hatıralarının daha çocukluk yıllarında yaşadıkları ağır sıkıntı veya çöküntüye işaret ettiğini göstermiştir:

“Kam Kuyüga daha altı yaşında iken kendisine “ayna”ların (kötü ruh) musallat olduğunu anlatmıştır. “Ayna” ansızın gelip musallat olmuş. Diğer çocuklarla oyunlar oynarken sık sık “ayna” gelirmiş, o geldiğinde Kuyüga sanki ölü gibi yere düşermiş. Ancak akşama doğru kendine gelebilirmiş. Kuyüga da “ayna”lardan kurtulabilmek için Kamlık yapmaya başlamış, ondan sonra da bu tür nöbetleri bir daha yaşamamış.” (Araviyski, 1927: 136).

Kamlık inancında ruhlar tarafından Kam adayı olarak seçilen kişinin verilen bağış reddetmesi mümkün olmamaktadır. Aday Kam hastalığı esnasında bazı görmeler ve sanrılar yaşamaktadır. Bunlar gerçek gibi net olurmuş.⁸ Örneğin Sira ulusu Kobiy boyundan bir diğer Kam ise 3 yıl hastalık yaşamış. Rüyasında erkek ve kadın suretinde ruhlar gelmiş ve karnını yarıp, ince bağırsaklarını çıkarttıktan sonra temizleyip tekrar kapatmışlar ve devamlı olarak “konma, paza çanta” (Kamlık yap, daha fazla yatma) demişler. Yataırken Kamlık yapmaya başlamış, ruhlar da onu rahat bırakarak daha fazla acı çektirmemişler. Kamlık yapmak istemediğinde ise onu sopa ve kamçılarla döverlermiş (Direnkova, 1940: 267-291; Bağcı, 2011: 60). Kamlık hastalığına yakalanan aday hastalığını yaşarken halsiz şekilde yatmakta, bu esnada da fiziksel ıstıraplar yaşamakta ve acılar çekmektedir. Müstakbel Kam maruz kaldığı bu acı ve ıstırapları, kendisini çevreleyen ruhların çektirdiğine inanılmaktadır.

Kamlık bağışını almak istemeyen, bundan kaçınanlar, ruhlar tarafından şiddetli şekilde cezalandırılmaktadır. Seçilen adayın bu hizmetten kaçması hemen hemen mümkün değildir. Şorlarda Kamlık için aday olarak seçildikten sonra bu görevden kaçınmaya çalışan inatçı insanları, ruhlar feci şekilde cezalandırmış (Yakovlev, 1900; Bağcı, 2011: 60).

Ruhlar tarafından tevdi edilen Kamlık bağışını seçilenin reddetmesi mümkün değilken ruhların nadiren de olsa seçtikleri aday Kam’ı terk ettikleri durumlar da olmaktadır. Şorlarda Kamlık bağışının, Kam henüz hayatta iken ruhlar tarafından bir başka kişiye tevcih edilmiş olduğu Araviyski tarafından ifade edilmiştir (Araviyski, 1927: 137; Bağcı, 2011: 60).

8 Türk dünyasında Kamlık (Şamanlık) bağışının alınması ve sonrasında yaşananlar için bk. N. P. Direnkova “Poluçenie Şamanskogo Dara po Vozzereniem Turetskih Plemen”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 2019, S 2, s.101-123 (Çev. Atilla Bağcı). A. A. Popov. “Poluçenie Şamanskogo Dara u Vilıyskih Yakutov”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 43, 2017 (Çev. Atilla Bağcı).

Kamlık istidadını aldıktan sonra “Kamlık ayini” yapan Şor Kamları rahatladıklarını, hafiflediklerini ifade etmişlerdir. Modern bilimde insanların bir takım terapiler tatbik ettikten sonra bedenlen hafifledikleri, yani ruhen ve bedenlen rahatladıkları bilinmektedir.

Bu kısa tanıtıcı bilgiden sonra avcılık konusuna dönersek, Şorlarda eti ve kürkü için avlanan yabancı hayvan avcılığından başka balıkçılık da önemli bir geçim kaynağıdır. Mrassu ve Kondom nehirlerinde ve kollarında avlanmaktadır. Şorlarda balıkçılık ana iktisadi geçim kaynağı olmayıp, yardımcı bir unsurdur. Şorlar balıkçılıkla ancak yiyecek ve giyeceklerini ucu ucuna ancak tedarik edebilmekteler (Radlov, 1866 I: 349; Bağcı, 2011: 32).

Verilen bilgiler ışığında Şor Türklerinin iktisadi ve kültürel yaşamında evcil ve yabancı hayvanların öneminin ne denli büyük olduğu daha sarik şekilde görülmektedir. Durum böyle olunca hayvanların, özellikle sözlü kültüre de yansması aynı oranda görülmektedir. Hayvanlar, Şor masalları, hikâyeleri, destanları, bilmeceleri ve atasözlerine konu olmuştur.

Şor Türkleri yüzyılların deneyimi ve birikimi sonucu ortaya çıkan ve törenin en güzel şekilde yansıtıldığı atasözlerini karşılamak için *kep söster*, *takpak söster*, *ülger söster* gibi kavramları kullanmaktadır. Atasözlerini karşılamak için kullanılan bu kavramlar, biraz değişik bir şekilde Hakas (kip-çoo) ve Tuva Türkleri (üleger comok) tarafından da kullanılmaktadır (Baskakov - İnkicekova - Grekul, 1953: 365-367; Aça, 2018).

“*Kep sös*, *takpak sös*, *ülger sös*” diye adlandırılan Şor Türklerinin atasözleri ve özlü sözleri genellikle beyit formundadır. “Kep sös” veya “ülger sös” bazen terkip unsurları olarak kahramanlık anlatılarının kompozisyonlarına girmektedir (Direnkova, 1940: 348; Bağcı, 2011: 49). Bu bağlamda Şor Türklerinin *kepter söster*'ine at, börtü, geyik ve kuş başta olmak üzere çok sayıda hayvan olumlu ve olumsuz özellikleriyle konu edilmiştir.

1. At
2. Geyik, Keçi, Koyun
3. Köpek, Kurt, Tilki, Aslan
4. Kuşlar
5. İnek, Boğa, Yılan, Arı, Ayı, Karınca vd.

Bozkır kültürü, atın evcilleştirilmesiyle büyük merhale kat etmiş, aynı şekilde demir madeninin de kullanılmaya başlanmasıyla besi hayvancılığı yapan bozkır kültürü yaratıcıları atın hızı ve demirin vurucu gücünü birleştirerek kudretli devletler kurmaya başlamışlar; yani başka deyişle atın hızı ve demirin gücü bozkır kültürü ve bozkır devletinin en büyük üstünlüğü olmuştur (Durmuş, 2013: 10; Bağcı, 2018: 9).

Özellikle at ve zikredilen diğer hayvanlar avcılık ve hayvancılık yapan bozkır-tayga insanı için çok önemlidir ve hayatının her noktasında bu hayvanlarla mutlak ilişki içindedir. At, genel olarak Türkler için vazgeçilmez bir hayvandır. Atı ilk ehlileştiren ve demiri ilk işlemeye başlayanların Türkler olduğu genel kabuldür. Atın hızı ve demirin gücü birleştirilmiştir. Bu bağlamda at Türk milletinin yaşamında ve kültüründe çok önemli bir konuma gelmiştir. Atın önemi ve sağladığı üstünlük nedeniyle bozkır kültürüne sahip Türk zümreleri komşularına karşı üstünlük sağlamışlardır. Hâl böyle olunca da Türk insanı at olmadan düşünülemez; “*Kuş kanadıyla, Türk atıyla*” atasözü bu gerçeği en iyi şekilde göstermektedir.

Şor Türkleri ifade edildiği gibi zengin bir sözlü kültüre, daha da özel de *Alıptıh Nımah* (Kahramanlık Destanı) geleneğine sahiptir ve az olan nüfusuna ters orantılı olarak onlarca *Alıptıh Nımah* vücuda getirmişlerdir. *Alıptıh Nımah*’larda Alıp (Alp, Bahadır) ana kahraman, atı ise ikinci sırada yer alan kişilik/canlıdır. At, binicisi Alıp’ı tamamlamaktadır. Atı olmayan Alıp, kay’ı olmayan kayçı gibidir; kay’ı olmayan kayçı’nın anlattığı destan da yayan destan olarak adlandırılmaktadır. At, *alıptıh nımah*’lardan başka Şor *kep sösteri*’nde de önemli bir figürdür. Atın işlendiği *kep söster* ile hayatın birçok alanına ait bilgiler ve hükümler verilmektedir. Atın semizliği ile kişinin aklını kullanması, kişnemesi ile insanın konuşması, kaçan atın yakalanabileceği ancak ağızdan çıkan sözün tutulamayacağı, atın kamçı ile değil yem ile koşturulabileceği gibi olumlu özelliklerinin yanında, tembel atın binicisini ihtiyarlayacağı, tembel atın diğerlerine yaslanacağı, at figürü üzerinden tembel insanın da topluma yük olacağı, atın keçesi altına başın uzatılmaması gerektiği gibi olumsuz sayılabilecek özellikleri üzerinden de hayat düsturları vaaz edilmektedir.

Burada şu tespiti yapmak yanlış olmayacaktır; toplum içinde iyi at, kişinin aklını temsil etmektedir. Normal şartlarda tayga insanı fiziki olarak güçlü olmalıdır ki, zor fiziki ve sert iklim koşullarına dayanabilsin, ancak fiziki güçten daha önemli olarak akla vurgu yapılmaktadır. İnsanın fiziki gücü ve dayanıklı yapısından ziyade aklı ile başarılı olacağı ifade edilmektedir.

At ile ilgili *kep söster*’de hem birinci hem de mecazi anlamı doğrudan hayata dokunmaktadır, yani *kep söster*’in hem zahiri hem de batını anlamları doğrudan hayat düsturları vaaz etmektedir. İlgili *kep söster* incelendiğinde taşıdığı zenginlik daha iyi görülecektir.

Bu çalışmada incelenen atasözleri “*Duhonaya Şoriya*”, *Şorskiy Folklor v Zapisah i iz Arhiva Prof. A.İ.Çudayakova* (“Manevi Şorya”, A. İ. Çudayakov’un Arşivi ve Kayıtlarında Şor Folkloru) adlı çalışmanın 318-344. sayfalarında yer alan 374 tane atasözü ve N. P. Direnkova’nın Şorskiy

Folklor (1940) adlı çalışmasında yer alan 18 tane Şor atasözü incelenerek tespit edilmiştir. Çalışmada Şor Türkçesi transkripsiyonu (*italik*) ve Türkiye Türkçesinde atasözlerinin anlamları verilmiştir; bir noktanın altını çizmek gerekir ki Şor Türkçesi *Kep Söster*'in Türkiye Türkçesine çevirisi değil, ancak aktarma ve uyarlaması yapılabilir, zira aynı dilin lehçeleri arasında yapılan metin aktarımlarına çeviri tanımlamasını kullanmak doğru bir tabir olmayacaktır, aktarım daha isabetli olacaktır.

Şor Türklerinin *kep söster*'inde at şu şekilde geçmektedir:

1. At

1. *Igıraçı ezer attıñ kulaginga abır perbes, iygi çabal tabıssa, Eldiñ kulaginga abır perbes.* - Eyer gıcırtsı atın kulağına rahat vermez, iki zalim (kişi) takışsa halka (kulağına) rahat vermez.

2. *Abazı çabal sögerge kıñça, adı çabal purnarga kıñça.* - Zalim/kötü baba cezalandırmayı, kötü at başkalarına yaslanmayı sever.

3. *Çaқşı til çarım attıñ paazı.* - Yahşi dil, atın yarısıdır.

4. *At poların kulunda körünça, kiji poların kiçiinde körünça.* - At olacak kulunda (tay) görünür, kişi (insan) olacak bebekte görünür.

5. *Kiji tonu kirlença, kiji adı terlepça.* - El donu (giysi) kirlenir, el atı terler.

6. *At pojanganın tudarziñ, söş pajanganın tutpassıñ.* - At kaçarsa tutarsın, söz kaçarsa tutamazsın.

7. *Attı kamçıba kaçırğalaar, sulaba kaçırar.* - Atı kamçı kaçırmaz (koşturmaz), yulaf kaçırır.

8. *At kiştejip tanjar, kiji erbekejip tanjar.* - At kişneyip tanışır, kişi konuşup tanışır.

9. *Müngen çaқşı at polza, ıraқtı çaginga toolarziñ.* - İyi atın varsa, uzaklar yakın olur.

10. *At sebizibe alar, kiji sağıjıba alar.* - At semizliğiyle alır, kişi aklıyla alır.

11. *Çaқşı atқа kamçı salbançe çorugin pilbessiñ, çaқşı erdi қандıқтура erbekebençe çozagın pilbessiñ.* - Yahşi ata kamçı vurmazsan koşusunu bilemezsin, söz demeyince kişi huyunu bilemezsin.

12. *Keçim altunga paş suқpa.* - At keçesi altına başını sokma.

13. *Aş çiiпçiganda mañzraba, atқа müngende saadaba.* - Yemek yerken acele etme, ata bininde oyalanma.

14. *ƘaraƘƘa körüngen añni etke toolaba.* - Gördüğün yabani hayvanı at sayma/sanma.

15. *At münüp Ƙoy arazında Ƙajınmas.* - At binip koyun arasında saklanılmaz.

16. *Paspas at, kespes pıçak erdi Ƙapçıy Ƙarıtça.* - Gitmeyen at, kesmeyen bıçak eri ihtiyarlatır.

17. *Noo la çiizeñ anı çii, tijiñ ne taşƘa tegbezın! Noo la kesseñ, anı kes, argañ na künge köybezın! Noo la münzeñ, anı mün, azagıñ na çerge tegbezın!* - Dişin neyi keserse, onu çiğne dişine taş değmesin! Ne yakışırsa, onu giy, bedenine gün çarpmasın! Hangi ata binersen, ona bin, ayağın yere değmesin!

At, Şor Türklerinin kültüründe ve gündelik hayatında fevkalade önemli bir varlıktır. Her atasözü üzerinde detaylı şekilde durarak her bir atasözünün sözlü kültür geleneği içinde taşıdığı hikâyesi ve arka planını araştırmak bu çalışmada fiziki olarak mümkün değildir. Şor Türkleri ve diğer Türk zümrelerinin iktisadi, sosyal ve kültürel yaşamlarında atın merkezde yer alan varlıklardan biri olduğu görülmektedir. Türk kültüründe atın önemine dair önemli sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır.⁹

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi avcılık Şorların günlük ve ruhani yaşantılarını düzenleyen ve şekillendiren bir iktisadi faaliyettir. Av döneminde icra ettikleri ritüeller ve av malzemelerine karşı hürmetkâr davranışlardan başka, bazı hayvanların adlarının tabu kabul edilerek açık açık söylenemeyip, başka terimlerle o hayvan ve nesne imalı olarak anılmaktadır. Bu olgu her toplumda mevcuttur. Anadolu kültüründe de “cin” kelimesi yerine “üç harfliler, iyi saatte olsunlar” ifadelerinin kullanılması gibi. Bu alanda hacimli bir literatür oluşmuştur. Bu tabuya göre *kiik*, *ak-kiik* (geyik, ak geyik) yerine *tas tuyaktıg* (taş toynaklı); *at* yerine *tuktug kabak* (gür kaşlı); *azıg* (ayı) yerine *aba* (büyük dede) şeklinde kapalı bir ifade ile adlandırılmaktadır (Bağcı, 2011: 30).¹⁰

9 Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: D. A. Funk. “*Taygalı Avcıların, Balıkçıların ve Toplayıcıların Destanlarında Süt-Beyaz Atlar*” // *Etnografiçeskoe Obozrenie*, 2003 (Çev. Atilla Bağcı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2020, S 49 (Bahar), s. 223-236), No: 3. L.P.Potapov. “*Oçerki Narodnogo Buta Tuvintsev*” L., 1969; V.Ya. Butanayev. “*Traditsionniye Sposobi Vedeniya Skotovodçestva u Hakasov* // *Voprosi Etnografii Hakasii*”. Abakan, 1981, s. 69; F.T.Valeyev “*Nomenklatura Domaşnih Jivotnih u Tarskih Tatar (saha araştırmalarına göre)* // *Etnogenez i Etničeskaya İstoriya Turkskih Narodov Yujnoy Sibiri i Sopredelnih Territorii*” Omsk, 1983, s. 25-30; F.A.Satlayev “*K Voprosi Poishojdeniya Severnih Altaytsev (Kumandintsev)* // *Etničeskaya İstoriya Turkskih Narodov Sibiri i Sopredelnih Territorii*.” Omsk, 1984, s. 27; D.A.Funk. “*Baçatskiye Teleuti v XVIII – Pervoyçetverti XX Veka: İstoriko-Etnografiçeskoye İssledovaniye*” // *Materiali k ser. “Narodi i Kultur” vıp. XVII. – Teleuti. Kn. 2, M., 1993, s.266-267; “Problemi Etničeskoy İstorii i kulturi Türko-Mongolskih Narodov Yujnoy Sibiri i Sporedelnih Territorii.*” baskı 2, M., 1996, s. 242-265. L.V.Samarina. “*Traditsionnaya Etničeskaya Kultura i Tsevet*” // *EO. 1992. No.2, s. 147-156.*

10 Hayvanların adlarını tabu kabul edip, açık şekilde zikretmek yerine başka terimlerle hayvan ve nesnenin anıldığı liste için bk. Bağcı 2011: 30, 31, 32.

2. Geyik, Keçi, Koyun

Şor atasözlerinde önemli yer tutan diğer bir hayvan ise geyiktir. Geyik taygalarda avcılıkla geçinen Şor insanı için önemli ve bir o kadar da değerli bir hayvandır. Zira yabani geyik avcılığı yanında geyik yetiştiriciliği de Türk boyları arasında yaygın bir iktisadi faaliyettir. Geyik eti, sütü, derisi ve hatta boynuzundan olmak üzere katma değeri yüksek olan bir hayvandır.

Geyik, Türklerin ilk yurtlarından olarak kabul edilen Güney Sibirya'da mukim olan Türk zümrelerinin sosyo-ekonomik hayatının önemli bir parçası olarak değerlendirilmiş, özellikle kaya resimlerinde geyik figürlerine rastlanmaktadır. Ayrıca Altaylarda M.Ö. 1200 ile 700. yüzyıl olarak tarihlendirilen mezarlarda geyik dişleri bulunmuştur, bu dişlerin dinî bir anlam taşıdığı ifade edilmiştir (Ögel, 1991: 21; Dalkesen, 2015: 58).

Geyik avcılıktan hayvancılığa geçişte Orta Asya'nın kuzey ormanlık bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarının temel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Ancak zamanla geyiğin ekonomik ve sosyal bağlamdaki önemi azalmış, kozmik gücünü ise diğer boynuzlu hayvanlarla paylaşmak durumunda kalmıştır; bu bağlamda geyiğe benzeyen keçi ile birlikte anılmaya, hatta keçi ile eş tutulmaya başlanmıştır (Dalkesen, 2015: 60, 61). Günlük yaşamda pratik ve sosyal değerleri olan varlıkların zamanla ruhani sembolik statü kazandıkları Lehmann tarafından ifade edilmiştir (Lehmann, 2001: 10-11; Dalkesen, 2015: 60). Güney Sibirya'da mukim olan Şor Türklerinin sosyo-ekonomik hayatında da geyik benzer statüye sahip olmuştur.

Geyik de Türk kültüründe, özellikle hem Kamlık inancındaki ve hem de İslam dairesine giren Türk zümrelerince de kutsal ve insanlara yardımcı olan (Ögel, 2003: 572; Çağatay, 1956: 153-177; Dalkesen, 2015: 58-69) kültleşmiş bir canlı olarak görülmektedir; kutsal olarak kabul edildiği için geyiğe kötülük yapanın birtakım sıkıntılara maruz kalacağına inanılmaktadır (Uçar, 2014: Dalkesen, 2015: 59). Özellikle Güney Sibirya'da mukim Türk zümrelerinin kültüründe geyik zamanla önemini kaybetmeye başlamış, atın üstünlüğü ve kurt kültürünün mitolojik yükselişi karşısında ikinci plana düştüğü görülmüştür (Jacobson, 1993: 32, 43-46; Dalkesen, 2015: 59). Türk kültüründe geyik olgusunun şekillenmesinde kaya resimleri veya arkeolojik kazılardan elde edilen kalıntı ve buluntuların yanında sözlü kültürdeki geyiğin varlığı da bize konu hakkında ışık tutmaktadır. Kültürel zenginliklerin dilde ve sözlü kültürde de oldukça iyi şekilde muhafaza oldukları herkesin malumudur.

Geyik, keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanların konu edildiği Şor Türklerinin atasözleri, doğru karar vermeyi, paylaşmayı, toplum içinde

bir ada sahip olunması gerektiği gibi hayatın dinamik alanlarına yönelik ilkeleri işaret etmektedir. Koyunun konu edildiği atasözlerinden Şor Türklerinin küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine uzak olmadıkları görülmektedir.

18. *Açıқта ödürgen kiik edi, parçın çonniñ çiişi polar, emde soğkan koy edi, eezoğ perze, çiiş polar.* - Açıқта (avda) öldürülen geyiği tüm yerler, evde koyun keserler, ev sahibi izin verirse yerler.

19. *Kiik adıp, edin perbeze, tagdagızı çakşı.* - Geyik avlayıp vermezse, dağda kalması yahşi/iyidir.

20. *Kiik pozla, tüktig polar, kiji pozla, attıg polar.* - Geyik olsa tüyleri olur, kişi olsa adı olur.

21. *Qoyga pıçak, kısqıka kucak.* - Koça bıçak, kıza kucak.

22. *İjengen tagda kiik çoğ.* - Umduğun dağda geyik yok.

23. *Pey (Bey) tedip, oşkü saara parça.* - Bey dedi, kendi keçiye gitti.

24. *İjengen tagda kiik çoğ, ijengen kijide tuza çoğ.* - Emin olmadığın dağda geyik yok, emin olmadığın kişide sana yarar yoktur.

25. *İygi kiikti sürzeñ pirdi tut polbassıñ.* - İki geyik sürersen (kovalarsan), bir tane tutamazsın.

26. *Kiikti közem alarım, kıstı köölenzem alarım.* - Geyik görsem alırım (oklarım), (sevdiğim) kız görsem alırım/evlenirim.

27. *Qoy qoruksa da qoruqpaza da öler.* - Koyun korksa da, korkmasa da ölür / Korkunun ecele faydası yok.

Şor Türkleri tayga-orman bölgelerinde mukim oldukları için doğada mevcut olan birçok evcil ve yabani hayvanla bir şekilde ilişki içinde olmuşlardır. İktisadi hayatına katkı yapan hayvanlar olduğu gibi ona faydası olmayan hayvanlar da elbette olmuştur.

3. Köpek, Kurt, Tilki, Aslan

İnsanlar kültür daireleri oluşturmaya başladıkları ilkel çağlardan itibaren en yakınında olan hayvanlardan biri galip ihtimalle köpek idi. Aynı familyadan olan kurt Türk mitolojisinde kült bir hayvan olup, diğer bir akrabaları olan tilki ise kurnazlığı ve akıllı davranışlarıyla insanları etkilemiştir. Köpekgiller familyasının bu üyelerinden köpek insan için sadakati, kurt asaleti, tilki ise zekâyı temsil etmektedir ve bu özellikler Şor Türklerinin sözlü kültürüne de yansımıştır. Kedigiller familyasından olan büyük kedi, yani aslan ve ailenin diğer üyeleri Şorların çok sıkı ilişki içerisinde olmadıkları hayvanlar olmasına rağmen, aslan da sözlü kültür geleneği içinde kendisine yer edinmiştir. Köpek bir ekonomik değer olarak etinden, sütünden veya derisinden istifade edilemeyen (bazı halk grupları istisna)

bir canlıdır. Ancak köpekten başka şekillerde insanlar istifade edebilmektedir: hayvan yetiştiriciliğinde çoban köpeği ve istenmeyen misafirlere (hırsızlar) karşı bir erken uyarı ve bekçilik, aynı şekilde bir savunma gücü olarak. Kurt, tilki ve aslandan kesinlikle doğrudan iktisadi fayda değil, bilakis zarar gördükleri bilinmektedir. Ancak o hayvanların da sahip oldukları özelliklerinden kendilerine yol gösterici ilkeler çıkardıkları görülmektedir.

Genel insanlık kültürüne bakıldığında zaman, hem ilkel dönemlerde hem de modern dönemlerde insanın yanında görülen en eski canlı türlerinden biridir köpek. İlgili atasözlerinde insanlara köpeğin hem olumlu hem de olumsuz vasıfları üzerinden doğrudan mesajlar iletilmektedir. Köpekgiller familyasından, ancak vahşi olan kurt ve tilki de atasözlerinde yer almışlardır.

Bu noktada kurt kültü hakkına durmak faydalı olacaktır. Türk mitolojisinin tam merkezinde yer alan sembol bir varlıktır. Türk halkının atası-anasıdır; Göktürk İmparatorluğunu kuran *Aşina* soyunun, bir erkek çocuk ile dişi kurttan geldiği kabul edilmektedir ve zor durumda kalan Türk'ün önüne düşerek yol gösteren bir Bozkurt'tur. Oğuz Kağan bir ülkeyi almak için yola çıktığında kutsal gök-yeleli kurt onlara rehberlik etmektedir:

“Bir büyük erkek bir kurt, askere öncü gibi!

Gök tüyü gök yelesi, yol veren izci gibi!” (Ögel, 2003: 578-79).

Türk kültüründe kurt bir tabudur. Kurda karşı korku ve saygı iç içedir ve Türk boylarında totem bir varlıktır. Özellikle gök yeleli bozkurt birçok Türk zümresinin ortak sembolüdür. Kurda saygı duyulur ancak gerçek hayatta bizzat onunla karşılaşmak da istenmez. Kurt vahşi ancak asil ve Türk mitolojisince kutsal addedilen kült bir canlıdır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin *“Kazan Hanın Evinin Yağmalandığı Boyu”*nda *“Kurt yüzü mübarektir”* (Ergin, 2009) denir. Hâlen Kamlık inanç dairesinde olan birçok Türk zümresinin Kam mitlerinde kurdun göksel oluşuna atıf vardır (Bağcı, 2016: 7-15).¹¹

Şor atasözlerinde bu hayvanlar yapısal özelliklerine göre işlenmiştir. Köpek, tilki ve kurdun taşıdıkları özelliklerini kendilerine yaşam düsturu olarak almışlardır. Atasözlerine bakıldığında kurdun her ne kadar Türk kültüründe sembol bir hayvan olmasına rağmen Şor Türklerinin kurtla yüz yüze gelmekten kaçındıkları; tilkinin zekâsı öne çıkarken, köpeğin yavuz olması ve avda faydalanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda aslan da atasözlerine konu olan diğer bir hayvandır. Aslan ganimeti değil, verilen mücadeleyi sembolize etmektedir.

11 Kurdun kutsiyeti hakkında bk. Bağcı A. (2016). “Türk Kültüründe Kurdun Kutsiyetinin Şaman Mitlerindeki Yeri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 42, (Güz 2020). Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 7-15.

28. *Çabal aday sebirze, çağın kiji pasturbas; çabal kiki paylaza, kijini pozunga çağınatpas.* - Yavuz it semirse, yakın kişiyi yaklaştırmaz; yavuz (kötü) kişi bay (zengin) olsa, fakiri tanımaz.
29. *Çakşu kişi çabaldı pilbes, çabal kişi çaqşını pilbes.* - İyi insan kötüyü anlamaz, kötü kişi yahşi (kişiyi) bilmez.
30. *Çabal aday eedekten kıabar, çabal kiji çağadan tudar.* - Yavuz it eteğinden, yavuz kişi yakadan tutar.
31. *Çabal aday argadan kabar, çabal kiji çağadan kabar.* - Yavuz it arkadan kapar, yavuz kişi yakadan kapar.
32. *Pörüge koy kıadararga perbe.* - Kurda koyun emanet etme.
33. *Soonan kirgen sağıştı aday çuibissin.* - Sonradan gelen akli it yesin.
34. *Çajıt nebene paştan bit piler, iyiginçizin it pileri ujuñçizin kiji piler.* - Gizli (çaşdı) baştan bit bilir, ikinciye it bilir, üçüncüye kişi bilir.
35. *Aday çok şoşka ürer.* - Köpek yoksa, domuz ürer.
36. *Paglagan aday açıkka çarabas.* - Bağlı köpek ava varamaz/yaramaz.
37. *Aday purunga sug kirgende le çüzer.* - Burnu suya giren it yüzer.
38. *Qolıñni pörü aqsinga suqpa.* - Kolunu börü ağzına sokma.
39. *Adayga tebir kerek pe?* - Köpeğe demir gerek mi?
40. *Qaragım körbeze, ködenimni pörü çiziz.* - Gözüm göremesin, götümü börü yesin.
41. *Tülgü tün konar, çol tabar.* - Tilki gece konar, izi gündüz çıkar.
42. *Qarıg tülgü kapkıga kirbes.* - Olgun tilki kapana girmez.
43. *Arslan kapkınga ürgünmen, çılganunga ürgünça.* - Aslan ganimetle övünmez, (ganimet için) koşusuyla övünür.
44. *Alımçı arslan, perimçi şışkan.* - Alırken aslan, verirken fare.

Türk kültüründe önemli canlılardan biri kuştur. Kuş, Sibirya Türk kabilelerinin mitolojisinin merkezinde bulunmaktadır. Kamlık tasavvurlarında kuşun günümüzdeki anlamı büyüktür (ilk kam, öğretmen, kamın ulağı, kamın yardımcısı; ayrıca kostüm ve tef vd., kuşla bağlantılıdır); kozmogonik mitlerde daha hiçbir şey yaratılmadan önce biz *kuşu* görülür, kuş

suretinde dünyada *Ülgen*¹², *Kuday*¹³ veya *Karahan/ Kayrakan*¹⁴ ilk Tanrı adları peyda oluyor (Direnkova, 2014).

Tanrı kendisi ile beraber uçan veya yüzen kuş suretindeki yardımcısı ve arkadaşı (*Erlık*) ile tartışır ve onu cezalandırır. Şor Türklerinde kuş ateşi getiren, ateş yakmayı öğreten varlıktır: “Şorlar aç kaldıkları ve soğuktan dondukları zaman, Kuday insanlara acır, merhamet eder ve kuşlardan insanlara yardım etmelerini istemiş. Çok sayıda kuş ateş aramaya koyulmuş. Ancak sade karakuş – kartal insanlara taşı demire vurarak ateş elde edebileceklerini söylediği.”¹⁵

Turna da Şorlara ateş vermek için Tanrı Ülgen’den ateşi çalması (Direnkova, 2014) motifi Promethe’nin insanlar için Tanrı Zeus’tan ateş çalması motifini çağrıştırmaktadır. Turna, Şorlara acır ve Ülgen’e ateş istemeye gider. Turna, Ülgen’in uyumasından faydalanır, gagasını Ülgen’in yaşam yerinin derinliklere uzatır, Ülgen’in evinden kıvılcım çıkartır ve onu insanlara götürüp verir. Türk mitolojisinde kuş, dünyayı yaratır ve insanlara ateş yakmayı öğretir. Daha sonra ise dünyanın yaratıcısı ve ateşi sunan antropomorf surete dönüşmüştür. İlginçtir ki, ilk tanrı kuş olarak düşünülmüş, daha sonraki tasavvurlarda da uçma yeteneğini korumuştur (Direnkova, 2014).¹⁶

- 12 V. İ. Verbitskiy. *Slovyar Altayskogo i Aladagskogo Nareçiya*, str. 410; W.V. Radlov. *Opt Slovarya Türkskih Nareçiy*, t.I, str. 1857, 1858, “ülbän, ülbön – yüksek iyi tanrı”, W.V. Radlov. *Aus Sibirien*, t.II, str. 6-7. W.V. Radlov. “Reise durch Altai” *Ermann’s Archiv für Russischen Wissenschaft*, t.XXIII, str.249. N.F. Katanov. *Ukazatel Sobstvennih İmen i Nazvaniy k I-omu Tomu Radlova*, str. 30. “Ülgän, ülgön, pai ülgän-duh, gökyüzü sakini, yüksek varlık, yaratıcı, oğulları ve kızları var. Altaylılarda farklı boylar Ülgen’in değişik oğullarını sayarlar. Ülgen kültü çok katı boy karakteri taşır. Kadın kamlar Ülgen’e kamlık ayini yapmazlar. Bereketle bağlantılı olarak Ülgen’e kurban sunulur. A.V. Anohin. *Materialı po Şamanstvu u Altaysev*. Sb. MAE, t. IV, vıp. 2, 1924 g. str. 9-12 “Ülgen – güneşin, ayın ve kendi gök kubbesinin yaratıcısı.” Daha dünya yok iken bay-ülgen ki, ben onu ulularım- yaratıttı”, str. II. “Ülgen hakkındaki tasavvur gökyüzü anlayışıyla karışmaktadır.” Ydrintsev, Ob Altayskih i Çernevih Tatarah. İzv. R.G.O., 1881, XVII, str. 243. O insanı temsil etmektedir “Adam – Ülgeni, kiji – benim babam Ülgen – insan, kişi”. Anohin. Op. Cit. “Altay menkibeleri (Şvetsova, M. Altayskiye Kalmiki. Zap.Zapadn. Sibr. Otd. R.G.O. 1897 g., No. 3) göksel ata bine Çingizhan’ın torun akıllı ve iyi bir hakim olarak Ülgen’den bahsederler.” Nihayet S. Şvetsov (*Gorniy Altay i Yevo Naseleniya* I tom 1900 g., str. 74) doğrudan Ülgen’in ölü demek olduğunu teyit eder (muhtemelen ülgen, ölgen teriminden, yani ölen/ölmüş teriminden).
- 13 W.V. Radlov. *Opt Slovarya*, t. IV, str. 998, Persçe “یَدَج” – tanrı, hüda. W.V. Radlov. *Reise* str. 221. *Vorr. Vergleich. Grammatic* B I, s 35, 242. A.V. Anohin op ci str. 9. “Ülgen’i örö turban kudajım – yücede bulunan tanrım – diye adlandırılır. Anohin tarafından derlenen bir efsaneye göre Kuday, Ülgen’den ayrı bir tanrıdır: Ülgen, insan bedeni yaratıyor ve ruh vermesi için kargayı Kuday’a gönderir, str. 18. Kuday terimini Sayan-Altay Türkleri Hristiyanlık tanrısını adlandırılır. Bütün kabilelerde Kuday, Ülgen’den daha soyut/mücerret bir tasavvurdur.
- 14 W. V. Radlov. *Aus Sibirien*, t.II, str. 4. Tengere Kaira Kan – gütiğe Himmel – (bütün var oluşun başlangıcı, tanrıların en yükseği). *Opt Slovarya* t. II- koruyucu-melek düşüncesi. Kayrakan terimi diğer ruhlara dönüşür – A.V. Anohin op cit str. 3. Katanov. *Obraztsı Narodnoy Literaturı Türkskih Plenen*, t.IX.
- 15 1925 yılında Kondom nehri yukarısında ve 1927 yılında Kobırsu’nun yukarısında Direnkova tarafından derlenmiştir.
- 16 W.V. Radlov, t. I, str. 159. Katanov. *Ukazatel sobstven. İmen*. Str. 12. Yakutlarda yut-tas Eobahtah Yürün aitöyen sonsuz deniz üzerinde uçmaktadır. Priklonski. *O şamanstve u Yakutov*. İzv. Vost. Sib. Otd. R.G.O. 1886 XVII, str. 118. Hiç şüphesiz Hristiyanlığın etkisini yansıtan efsanelerde kuş hakkında Hristos (İsa) ve Anasıyla birlik tasavvur edilmektedir. “Tanrı anası, beyaz burunlu pupla ve ördeği yarattı, dalmaları için suya gönderdi.” diye Yakut efsanesinde anlatılır. P.Tretyakov. *Zap. R.G.O. po obş. Geograf.* t.II, str. 415, 421. “İblis kırlangıca döndürür ve suya dalar ve oradan mil/çamur/toprak çıkarır.” Seroşevskiy. Yakutı, str. 653.

Türk mitolojisinde kült varlıklardan biri olan kuş sözlü kültür ve edebiyat eserlerinde de zengin şekilde görülmektedir. Şor Türklerinin atasözlerinde kuş figürünün işlendiği atasözlerinden görüleceği üzere sosyal ve gündelik yaşama dair mesajları içermektedir.

4. Kuşlar

45. *Ƙırık kargaga pir le taş çeder.* – Kırık/lanetli kargaya bir taş yeter/savar.

46. *Et çiiเบนçañ Ƙartıga polbança.* - Çiğ et çiğnemeyen/yemeyen karga/aladoğan yoktur.

47. *Et çiiเบนçен karakuş polbança.* - Et çiğnemeyen/yemeyen karakuş/kartal olmaz.

48. *Ƙartıga uçuganınañ tanılça, külik pasganınañ tanılça.* - Kartıga/atmaca uçuşundan tanınır, yiğit gidişinden tanınır.

49. *Ƙnattıg kuş uçukpas çer çogul, sağıştıg kiki sağışpa çetpes nebe çodul.* - Kanatlı kuşun uçamayacağı yer, akıllı kişinin akıyla ulaşamayacağı şey yoktur.

50. *Ƙastıñ palazı Ƙaska erke, kijiniñ palazı kijige erke.* - Kaz yavrusu kaza tatlı, insan balası insan tatlıdır.

51. *Karga, ƘaƘtap kel daa uçugıp, Ƙas polbas.* - Karga gaklasa da uça da kaz olmaz.

52. *Kuskun ƘusƘunniñ Ƙaragın ƘaƘpas.* - Kuzgun kuzgunun gözünü galamaz.

Şor atasözlerinde at, geyik, börü ve kuş gibi mitolojide kült hayvanların dışında birçok hayvan konu edilmiştir. Söz konusu hayvanların şahsına münhasır özellikleri üzerinden bilgelik içeren mesajlar, topluma ait kültürel kodlar, dinî ve dünyevi bakış açısı, bireyler arası sosyal ilişkiler ve hayatın birçok alanına dokunan ilkeler vaaz edilmektedir.

Arıların zikredildiği atasözlerinden Şor Türklerinde arıcılık ve bal üretiminin, aynı zamanda doğada yabani arıların yaptığı bal toplayıcılığının önemli bir ekonomik faaliyet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şor Türkleri arıcılık yapmayı Ruslardan öğrendikleri yönünde rivayetler mevcuttur (Bağcı, 2011: 37).

Yukarıda izah edilenler dışında diğer hayvanların konu olduğu Şor atasözleri ise şunlardır:

5. İnek, Boğa, Yılan, Arı, Ayı, Karınca vd.

53. *Pay-kijiniñ sığırı (malı) ölen ottapça, çoƘ-kijiniñ sığırı (malı) tobraƘ çalgapça.* – Bey kişinin malı ot yayılı, fakir-kişinin malı toprak yalar.

54. *Çabal puga pos pajinga piçen ütça*. - Kötü boğa başına ot yığar.
55. *Apşak nekke qarındaş ebes*. - Ayı ineğin karındaşı olmaz/yan yana duramaz.
56. *Çalığ aytsañ, çılan da inineñ şıgar*. - Tatlı dil yılanı ininden çıkarır.
57. *Qımışkaş kiçigeş ta polza, küjü tag andarça*. - Karınca küçük de olsa, gücü dağ devirir.
58. *Arı arınza, pajar*. - Arıyı (yuvasını) dürtersen, sokar.
59. *Aarın tutçañ kiji padırbaştarın çalgar*. - Arı tutan (yetiştiren) kişi parmağın yalar.
60. *Alabuganañ mün çok, alıg kijide sağış çok*. - Alabalık/tatlı su levreğinden haşlama suyu yok, alıg kişide akıl yok/bekleme.
61. *Palıktı çoqtarga ürgetpe*. - Balığa tırmanmayı öğretme/öğretemezsin.
62. *Paga sidigi kölge tuza*. - Kurbağa sidiği göle faydadır.
63. *Kozanniñ sebis et saqtaba*. - Tavşan etinden yağ çıkmaz.
64. *Şortanni kölbe qorgutpa*. - Balığı gölle korkutma/korkutamazsın.
65. *Eliktiñ müüzi tegrige tegenin, kem körgen? Tööniñ qızurugu çerге çetkenin kem körgen?* - Boynuzuyla göğü delen dağ keçisini kim görmüş? Kuyruğuyla yere degen deveyi kim görmüş?
66. *Qolga tüşken kozanni pojatçañ ma?* - Eline düşen tavşanı bırakır mı?
67. *Agaş çımçağın kırt pazar, çobaş kijini sös pazar*. - Yumuşak (çürük) ağacı kurt yıkar, (yumuşak) kişiyi söz yıkar.

Atasözleri ait olduğu toplumun DNA'sı diyebileceğimiz kodları barındıran, bir saklama kabı gibi sahip olunan kültürel zenginlikleri muhafaza eden ve kuşaktan kuşağa ulaşmasını sağlayan sözlü edebiyatın durağan bir türüdür. Canlının DNA'sı nasıl ki, o canlının yapısının bütün kodlarını taşıyor ise, atasözleri de aynı şekilde ait olduğu halkın en temel özelliklerine ait kodları ihtiva ederler. Anonim, yani halkın ortak akıl ve tecrübe süzgecinden uzun zaman içinde damıtılarak doğan atasözleri mutlak doğru hükümleri ifade etmektedir.

Türk dünyasında ortak atasözlerinin sayısı çok fazladır; belki aynı atasözü farklı Türk zümrelerinde farklı şekilde ifade edilebilir, örneğin Anadolu sahasında “*İt, iti ısırmaz*”, “*İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır*”, “*Kuzguna yavrusu şahan görünür*” şeklinde yaygın olarak kullanılan atasözlerinin (bunların sayısını çoğaltmak mümkün) Şor Türklerinin atasözleri arasında neredeyse aynı kelimelerle paralellere rastlanmaktadır: “*Kuskun kuşkunniñ qaragın kaçpas*” (Kuzgun kuzgunun gözünü galamaz), “*At kiştejip tanıjar, kiji erbektejip tanıjar*”(At kişne-

yip tanışır, kişi konuşup tanışır), “*Ƙastñ palazı Ƙaska erke, kijiniñ palazı kijige erke*” (Kaz yavrusu kaza tatlı, insan balası insan tatlıdır).

Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü adlı eserin kapsamı şu şekilde belirtmektedir:

“Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçe ve şivelerindeki tespit edilebilen karşılıklarının verilmesi açısından sahasında önemli bir boşluğu doldurmakta ve Türkiye Türkçesi madde başı olmak üzere 1000 atasözünün, tarihî lehçelerden Kıpçakça-Altınordu, Çağatayca, Oğuzca, Osmanlıca; çağdaş lehçe ve şivelerden Afganistan, Altay, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Makedonya-Kosova, Batı Trakya, Başkurdistan, Bulgaristan, Çuvaşistan, Dobruca, Deliorman, Gagavuz, Hakasya, Karay-Kırımçak, Kazak, Kıbrıs, Irak-Suriye, Karakalpak, Karacay-Malkar, Kırgızistan, Kırım, Kaçkay, Kumuk, Nogay, Özbek, Tataristan, Tuva, Doğu Türkistan, Türkmenistan ve Yakut (Saha) Türkçeleri ile en eski yazılı kaynaklarımızdan olan *Divanü Lüğati t-Türk*'te kullanılan karşılıkları verilmiştir.” (Çobanoğlu, 2004: VII).

Bu çalışmada incelenen Şor Türklerinin atasözlerinde ve genel olarak sözlü kültüründe hayvanların olumlu ve olumsuz özelliklerinin ne denli önemli olduğu görülmektedir. Şorların iktisadi hayatında önemli bir yer tutan hayvanların önemi sözlü kültürde yansımaları bulmuştur. Hayvanlar hem iktisadi hem de kültürel bakımdan hayatlarının zenginleştirmiştir. Kimi atasözlerinde hayvanların iyi özelliklerini örnek vererek öğüt verirken “*At pojanganın tudarziñ, sös pajanganın tutpassiñ* - At kaçarsa tutarsız, söz kaçarsa tutamazsın”, “*Tülgü tün konar, çol tabar*. - Tilki gece konar, izi gündüz çıkar”, kimi zaman da olumsuz özellikleriyle tavrını göstermiştir “*Soonan kirgen sağıştı aday çibissin*. - Sonradan gelen akli it yesin”, “*Ƙaragım körbeze, ködenimni pörü çiziz*. Gözüm görmesin, götümü börü yesin” gibi. Atasözleri bir halkın kültürünün en sağlam ayaklarından biridir, yani kültürünün omurgası niteliğindedir. Şor Türklerinin atasözlerinin incelenmesiyle aslında bu atasözlerinin tüm Türk dünyasının sözlü kültürünün ortak değerleri olduğu görülmektedir. Yani coğrafi olarak aralarında uzak mesafeler olsa da, tarihi süreç içinde asırlar boyunca doğrudan karşılıklı ilişki içinde bulunmamış olsalar da, kültür değerleri bakımından Türk halk öbeklerinin birbirleri ile çok yakınlar. Aynı atasözü şekil ve mana bakımından hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramadan birbirinden çok uzak coğrafyalarda ve hem de tarih içinde yakın temasları olmamış Türk boylarında kullanılmaktadır: “*Çalığ aytsañ, çılan da inineñ şıgar*.- Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” Bu nedenle Türk dünyasının ortak değerleri ve ortak kültür kodlarının daha iyi öğrenilmesi ve gelecek kuşaklara taşınabilecek çalışmaların yapılması önem taşımaktadır. Zira dijital çağın içinde genç kuşaklarımız egemen kültürlerin propagandasıyla yoğrulmaya çalışıl-

maktadır. Bu bağlamda kendi kültürlerini dayatmaya çalışan, Batılı veya Doğulu toplumları suçlamak yerine, onların bu faaliyetlerine karşı kendi kültürel değerlerimizi öğrenmeye, onlara sahip çıkmaya ve genç kuşaklara aktarmaya gayret sarf edilmelidir.

Kaynakça

- Aça, M. *Şor Türkleri ve Sözlü Edebiyatı*. <https://www.tarihtarih.com> (erişim tarihi 13.09.2018.)
- Bağcı, A. (2011). *Şor Kahramanlık Destanı “Künnü Körçen Kün Köök” Üzerinde Araştırma*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağcı, A. (2016). “Türk Kültüründe Kurdun Kutsiyetinin Şaman Mitlerindeki Yeri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, (Güz) 7-15, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bağcı, A. (2018) *Rus Bilinaları ve Türk Kültür Ekolojisi*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barannikov, V. P. - Matronina, L. F. (2004). *Dinamika Religioznosti v İnformatsionnom Obşestve*. <http://ecsocman.hse.ru/data/601/864/1217/019.BARANNIKOV.pdf>, erişim tarihi 23.12.2018
- Baskakov, N. A. - İnkicekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar*, Moskva. Ministerstvo Kültürü SSSR Glavizdat, Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey.
- Çağatay, S. (1956). “Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*. Ankara, 153-177.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Dalkesen, N. (2015). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü”. *Milli Kültür*, 106, 58-69.
- Direnkova, N. P. (1940). *Şorskiy Folklor*. Moskova-Leningrad: SSCB Bilimler Akademisi
- Direnkova, N. P. (2014) *Sibirya Türk Boylarının Tasavvurlarında Kuş* (Çev. Atilla Bağcı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Durmuş, İ. (2002). İskitlerin Kimliği, *Türkler I*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı-I*. 7. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jacobson, E. (1993). *The Deer Goddess of Ancient Siberia*. Leiden: Brill.
- Kimeyev, V. M. (1989). “Jilişe i Hozyaystvenniye Postroyki Şortsev”. *Jilişe Narodov Zapadnoy Sibiri*. Tomsk: İzdatelstvo TGU, 16-30.
- Kurpeşko-Tannagaşeva, N. N. - Apon’kin F. Ya. (1993). *Şor-Kazak Pazok Kazak-Şor Ürgedig Söstük-Şorsko-Russkiy-Russko-Şorskiy Slovar*. Kemerovo: Kemerovskoe Knijnoe İzdatel’stvo.

- Miller, G. F. (1787). *Sibirskaya Sovetskaya Entsiklopediya*. Moskova: Sibirskoe Krayevoe Izdatelstvo, 4 cilt.
- Mirotvortsev, K. (1911). *Yujnaya Çast Kuznetskovo İmeniya*. Barnaul: Trudı Sıyezda Zemelno-Lesnıh Çinov Altayskogo Okrugı vı 1910.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihi; Orta Asya Kaynak ve Bulgularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Potapov, L. P. (1936). *Oçerki Po İstorii Şorii*. İzdatelstvo Akademi Nauk SSCB, Moskova-Leningrad: Şarkiyat Ensititüsü Eserleri, cilt 15.
- Radlov, W. V. (1868). *Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Süd-Sibiriens - St. Petersburg: Tipografiya İmparatoskoy Akademi Nauk*.
- Samokvasov D.Y. (1876). *Sbornik Prava Sibirskih İnorodtsev*. Varşova: Tipografiya İvana Noskovskogo.
- Sarı, İ. (2017). *Türklerin İnanç Sistemi*, Antalya: Net Medya Yayıncılık, iletişim: noktae-kitap@gmail.com.
- Teplouhov S.A. (1927). *Drevniye pogrebeniya vı Minusinskom Kraye*. Mater, po etnografii. İzd. Etnograf, otd. Gos. Russk. Muzeya, t.III., vı 2;
- Yego je stati vı Sibirskoy sov. Entsiklopedii: *Afanasyevskaya Kultura, Andronovskaya Kultura, Karasukskaya Kultura, Kurganı*, cilt I ve II.
- Uçar, Z. (2014). “Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler”. *Kültür Evreni*, 21 (Yaz), 129-145.

Extended Summary

Proverbs are a type of oral culture that directly affect society, and are wise sayings that the people to whom they belong have gained as a result of experiences that date back centuries. Proverbs shed light on all areas of life and carry important information about a people's culture, economic structure, worldview, societal relations and many other areas. They contain the cultural codes of the nation to whom they belong. Proverbs, which are oral folk creations that carry these codes from generation to generation, preach virtuous and wise principles for the future. They also carry valuable information of the past in them like vaults of treasure. Cultural codes passed down from generation to generation by proverbs ensure the survival of folk culture. Adults make maximum use of proverbs as they prepare the younger generations for life and educate them.

Proverbs give important information about the geographical conditions and means of livelihood of the people to whom they belong. People's faith, worldview, daily life, and view of man and nature are reflected in their proverbs.

Animal Cult in the Proverbs of the Shor Turks

This study examines the existence of animals that have become cults and have been of great importance in the life of the Shor Turks. Although the Shor Turks living in the Kemerovo region within the borders of the Russian Federation are officially Christian Orthodox, they are essentially the offsprings of Turkic Shamanism. Many elements of the Shamanism have found their reflection, especially in hunting. It is included in the historical records that these people have continued their life through history with hunting, fishing, plant harvesting, agriculture and a small percentage of mining and blacksmithing. Animal hunting and fishing have been very important, as they have made their living this way.

Wild animals in taiga forests, rivers and lakes have been hunted. In the taiga forests there are spirits that control wild animals, giving them in abundance to hunters or not. Efficient hunting is possible by pleasing the proper spirits in question. For example one must petition the spirit owning the mountains and taiga when hunting or the spirit owning the sea and rivers when fishing. For this purpose, hunters performed a number of religious rituals before and after the hunt. Hunting is very important from a religious point of view for the Shor Turks. It is said that "hunting is religion, religion is hunting". Shor Turks are constantly in close proximity to horses, dogs, sheep, goats, and other domesticated animals as well as deer, bears, wolves, foxes, etc. As such, they have made maximum use of wild animal and bird imagery. They have benefited from the positive and negative characteristics of these animals.

For example the horse is very important for Shors. It is at the center of social and cultural life and is the greatest helper of Bahadır in heroic epics. The positive and negative characteristics of these animals have found their reflection in proverbs. Shors also use the characteristics of the horse as guiding principles in their own lives, and sometimes they acquire guidance from such spirits when organizing their social relationships. For example, the character of a horse is

used to emphasize that one think well before they speak. They use the similar characteristics of animals to describe a good trait that a person has, or a negative trait vice versa, when advising a person to be thoughtful.

Proverbs have a very important place in the culture of all peoples. In this way, the Turkish nation also has a rich oral culture and literary tradition and a very rich repertoire of proverbs. Proverbs can be said to be one of the basic elements of the socio-cultural structure of the Şor Turks, which is a small sub-group of the Turks. In taiga - steppe culture - it is clear in the proverbs of the Şor Turks how important some animals are culturally, economically, and religiously for the people. Horses, wolves, birds and deer are of special importance at the center of Turkish mythology and socio-cultural life. Especially the proverbs enrich the oral culture of the animal cult of the Şor Turks.

Proverbs born from the common minds and experiences of the people from centuries carry true. As a result of the study of the proverbs of the Şor Turks, it is seen that many proverbs also exist in Turkish culture in Anatolia unchanged. In this regard, it may not be accurate to call the proverbs studied in this study only the proverbs of the Şor Turks, so it is thought that it would be appropriate to define the Turkish Proverbs as a version of the Şor Turks. Though there are geographically long distances between them, the similarity of proverbs is solid evidence in terms of showing the strong ties between the culture of the Şor Turks and the Anatolian Turkish culture. That is to say there is a strong proverbial tie between the eastern Turkish culture and the western Turkish culture. Important studies in this area are very valuable in terms of determining the common cultural values of the Turkic world and benefiting everyone.

Although proverbs are only a type of oral literature belonging to the culture of a people, proverbs that have the same meaning and point to the same events and situations can also be seen in the cultures of different peoples who have no historical, geographical, or cultural ties. This indicates that people draw similar conclusions from similar events they encounter. A fairy tale, story, or legend can migrate from the culture of another people, and can be translated. Unfortunately, this cannot be the case for proverbs. When a people's proverb is transferred and translated into the language of another people, it becomes meaningless. In this regard there is a great difference between proverbs and other types of oral traditions.